

ELS MESTRES de la SOSPITA: LES TESIS BÀSIQUES

Ramon ALCOBERRO i PERICAY

Què tenen en comú Marx, Nietzsche i Freud? Evidentment, són tres pensadors d'expressió alemanya i, diguem-ne "moderns". O filant una mica més prim: es tracta de tres pensadors iconoclastes. Encara avui les seves idees van a contracorrent. (...) Ara bé, en aquests tres grans pensadors hi ha un element comú més important. És el fet d'una diversitat de semblances i coincidències en la seva respectiva interpretació de la cultura.

Norbert BILBENY: L'ètica de la sospita. Del llibre: GRANS FITES DE L'ÈTICA. Barcelona: Cruïlla, 2000.

ELEMENTS PER COMENÇAR A PENSAR LA «FILOSOFIA DE LA SOSPITA».

«Filosofia de la sospita» és un concepte pedagògic, i inevitablement simplificador, sota el qual el filòsof protestant francès Paul Ricoeur (1913-2005) va proposar al seu llibre «*De l'interprétation. Essai sur Freud*» (1965) una mena de "comú divisor" del pensament de Marx, Nietzsche i Freud, que ell anomenava «*mestres de la sospita*», donant per suposat que aquests tres clàssics posen entre 1848 i 1900 les bases per a la crítica de les societats tradicionals i obren la via a la modernitat. Tots tres «*arranquen les carotes*», ensenyant a "sospitar" que hi ha alguna cosa (en la cultura heretada, en la política, en la religió, en la sexualitat...) que resulta profundament malaltissa i que cal denunciar radicalment. Després de Marx, Nietzsche i Freud, senzillament, no es pot continuar pensant com s'havia fet abans. Però no són només pensadors "negatius": alhora que denuncien les il·lusions i la falsa percepció de la realitat, tots tres proposen una nova concepció (més o menys utòpica) del món.

La sospita és una perspectiva d'interpretació social: tots tres pensadors tindrien en comú la convicció que hi ha un món (el de la burgesia i el de la cultura cristiana) que ha fet fallida i que, malgrat que en aparença continui viu, en realitat ja no és capaç d'explicar la complexitat del real. Segons Ricoeur, Marx, Nietzsche i Freud plantegen el problema de: «*la mentida de la consciència i la consciència com a mentida*». En certa manera, la sospita bàsica fa referència al final inevitable de la concepció cartesiana i cristiana del món: ja no és possible explicar el món des del «*cogito*» en què fins ara es basava la filosofia moderna. Descartes havia dubtat sobre el món, però no sobre la raó mateixa. Això és precisament el que cal posar entre parèntesi.

Marx, Nietzsche i Freud, comparteixen *la convicció bàsica que el trencament de la concepció racionalista i cristiana del món ha fet fallida*. El món de la tècnica ha tornat irrellevant la tradició racionalista prèvia i, alhora, n'ha mostrat la profunda hipocresia: la Il·lustració ha basat la seva crítica en l'autonomia moral, però, al mateix temps no ha estat a l'alçada de la seva exigència bàsica que és la d'*atrevir-se a pensar*. La societat burgesa s'ha esfondrat víctima de la seva pròpia retòrica. Els pensadors de la sospita hereten la Il·lustració i al mateix temps que la troben insuficient, la volen aprofundir per la vida de mostrar les seves contradiccions internes. Marx, Nietzsche i

Freud "sospiten" perquè creuen que la societat moderna, sorgida de la revolució francesa, no ha assumit prou el programa il·lustrat, que és el de l'autonomia moral. Per a tots tres la societat burgesa es basa en una sèrie de ficcions i malentesos que ens fan dissortats i que denuncien cadascú des del seu àmbit.

Si Marx, Nietzsche i Freud tornessin avui els sorprendria molt veure's descrits i agrupats sota un únic rètol perquè, *de facto*, les seves propostes són prou diferents. Agrupar-los és simplificar-los. Penso, però, que *allò que els unifica és, bàsicament, la seva seriosa reflexió sobre els límits (o més ben dit, les insuficiències) de la concepció heretada de la societat i la seva confiança en el valor de la crítica contra el conformisme social*. Tots tres estan convençuts que la funció de l'intel·lectual és reflexionar, fins i tot profèticament des de la creença que la denúncia de les misèries humanes (socialment i culturalment construïdes), ajuda a superar-les.

En l'herència il·lustrada hi ha una ambigüitat que cal destacar: al mateix temps que dessacralitzen el món van crear també una nova forma de sacralitat, de caire culturalista. Les Llums feien inviable la idea religiosa del món, però al mateix temps havien inventat una nova figura sacerdotal: l'intel·lectual (afegiu-hi "crític") ve a ocupar el lloc que havia deixat buit el sacerdot. El lloc del Déu mort va ser ocupat des del XVIII per "la Cultura" i pels seus intèrprets (els "savis"). En definitiva, les Llums aportaven una nova sacralitat on el Déu novell era la Cultura, el Sacerdot era l'intel·lectual i el profeta era el "crític". Fins i tot un nou llibre: *L'Encyclopédie* vol ocupar (mitjançant l'apel·lació a la ciència) el lloc que havia deixat buit l'antic Llibre sagrat. De Goethe ençà, com testimoniatge la tradició romàntica el que s'havia volgut era, bàsicament, reescriure la Bíblia. Fins i tot, Marx i Engels al principi havien pensat a redactar el seu *Manifest* en termes de "Catecisme".

La sospita serà, abans que cap altra cosa, el trencament d'aquesta sacralitat de la cultura i l'afirmació de la contingència com a únic - "autèntic" - espai de l'humà. El valor que avui pugui tenir la filosofia de la sospita no està en la repetició més o menys mecànica de les seves tesis, pràcticament totes superades per l'implacable pas del temps, sinó en la capacitat per a pensar a partir de la vella idea (heraclitana) de moviment. Marx, Nietzsche i Freud van ajudar a posar en crisi les nostres conviccions, les nostres creences, cercant les arrels inconscients o impensades de la misèria de l'home modern. Per a ells l'acte del pensament és un acte d'audàcia.

Avui és fàcil dir que els filòsofs de la sospita, en la mesura que eren antihumanistes, tan sols van substituir una fe transcendent (cristiana) per una altra de secular i utòpica (la fe en la classe obrera, en el poder alliberador de l'herència dionisiaca, o en el poder de la sexualitat). Però la filosofia de la sospita porta a l'acció: la lletra de la Internacional quan diu que *"el món ha de canviar de base"* ens recorda també que Marx, Nietzsche i Freud, cadascú a la seva manera, van transformar l'àmbit de la filosofia del seu temps, trencant amb la metafísica de les Idees per repensar la vida real i concreta dels humans. La filosofia de la sospita fa seva la màxima de Marx: *"Els filòsofs no han fet altra cosa que interpretar el món; el que cal és transformar-lo"*.

Si Descartes proposava un "dubte metòdic", Marx, Nietzsche i Freud plantegen un dubte radical sobre la consistència del món social i sobre les bases mateixes de la conducta humana. Per als filòsofs de la sospita, el món està organitzat des de la més pregona irracionalitat: la manca de sentit del món en què vivim ens torna tristos i moralment miseriosos. El mal moral o, pitjor encara, l'estúpidesa, ens porten a un cul-de-sac del quan hem de sortir amb les armes de la crítica. . La funció que es proposa la filosofia es pot descriure, doncs, com una doble tasca:

- 1.- Excavar en la societat a la recerca d'allò que és irracional.
- 2.- Contribuir a transformar un món absurd en un món més racionalitzat.

Aquest és el sentit profund de la crítica. La filosofia es presenta, doncs, com un instrument de crítica: té més valor per allò que nega o posa en crisi que per allò que aporta constructivament. La re-construcció de sentit que aporten els filòsofs de la sospita (i específicament la crítica al model de "veritat" imperant) va fracassar, però la idea segons la qual "sempre hi ha alguna raó per a revelar-se" pot seguir funcionant en un context diferent...

SOSPITA I CRISTIANISME

Els filòsofs de la sospita consideren que la millora de l'individu passa per la transformació de la societat (Marx) i per la destrucció de tot allò que impedeix als éssers humans expressar la seva naturalesa "autèntica" (l'alienació en Marx, el nihilisme en Nietzsche, la repressió sexual en Freud...). Però l'origen de la sospita se situa sempre en relació al paper de la religió. El pensament de la sospita té una font comuna en la filosofia de Feuerbach i enuncia una sèrie d'afirmacions de caire materialista i ateu que han acabat per esdevenir quasi una "*philosophia communis temporis*" de la modernitat. Tots els pensadors de la sospita consideren, amb Feuerbach, que és l'individu freturós i mancat qui crea la divinitat – i no al revés.

Els principis sobre els que es basa la seva crítica a la religió són:

- Per a **Marx**, la religió és "l'opi del poble", una forma d'autonegació (alienació) de l'individu.
- Per a **Nietzsche**, la religió és una expressió de la feblesa, del ressentiment, "Déu ha mort" i assumir aquest fet és la condició indispensable per tal que l'ésser humà pugui ser creador de valors i de sentit.
- Per a **Freud**, la religió és una projecció de les pors infantils, a través de la qual divinitzem la figura paterna protectora com a Superjo o llei moral.

ALGUNES FITES COMUNES DE LA FILOSOFIA DE LA SOSPITA.

Per a Paul Ricoeur, Marx, Nietzsche i Freud inicien una escola de la sospita, caracteritzada per:

- Fer de la crítica un art de la interpretació, una mena de nova ciència indirecta de retorn al *sentit*.
- Trencar, però, amb la identificació cartesiana entre el sentit i la consciència del sentit, i doncs, introduir la sospita sobre aquesta consciència com a "falsa consciència".
- Crear, finalment, una nova categoria de la *consciència*, la resultant de provar la relació entre l'aparent i el real o, millor, entre el que és simulat expressament i allò que hi ha amagat.

[Ricoeur: *Freud, una interpretació de la cultura*, Mèxic, Siglo XXI, 1970]

El bon intèrpret, diu Nietzsche, és el “bon excavador dels baixos fons”. La seva tasca és, diríem en alemany, un *hinterfragen*, preguntar-se per allò que hi ha darrere del visible, com en bona mesura ja havia introduït modernament Schopenhauer, en desvelar, per exemple, -en els seus *Parerga*- que l’ “amor a la vida” és la por a la mort, o que la “inclinació a la societat” és el temor a la soledat.

BILBENY

ON SE SITUA CENTRALMENT LA SOSPITA

Posar en crisi les tradicions racionalistes i idealistes l’objectiu central comú a Marx, Nietzsche i Freud, cadascú des del seu propi àmbit:

- Per a **Marx** la sospita se centra en el funcionament de la societat, en el domini de la burgesia sobre les classes treballadores. La plusvàlua en economia i l’alienació en el nivell de les idees mantenen les classes treballadores en una posició subordinada. Per això proposa l’organització dels oprimits i l’organització social de la propietat.
- Per a **Nietzsche** la il·lusió fonamental (l’origen del nihilisme en la cultura europea) es troba en la tradició que prové de Sòcrates i Plató i es perllonga en el cristianisme i en Kant. Els nihilistes busquen el sentit de la vida en les idees, és a dir, a extramurs de la vida, i com que mai són, ni podran ser, tan perfectes com les idees, sempre viuen angoixats. La sospita de Nietzsche deriva del caràcter trist de les creences nihilistes. Per això anuncia la mort de Déu i la vinguda del Superhome que diu “sí a la vida”.
- Per a **Freud**, l’home no és l’ésser racional que suposaven Descartes o Kant. L’esperit humà no s’identifica amb la consciència. Sota la raó hi ha un inconscient, mogut pel desig, per les pulsions sexuals. És l’inconscient o la «*semàntica del desig*» (un terme que usa Ricoeur, però que explícitament Freud mai no va emprar), el que guia el vaixell de la consciència. I de la repressió del desig en deriva la misèria humana. Per això proposa que alliberem el desig sexual, perquè una societat basada en la repressió és un brou de personalitats neuròtiques i frustrades.

Tots tres van capgirar les conviccions social, polítiques i religioses de la modernitat, que no és pot entendre sense la seva obra.

- Per a **MARX** és l’origen social, les forces econòmiques i materials, el que determina la consciència i no al revés.
- Per a **NIETZSCHE** els instints vitals són centrals per entendre el capteniment humà. La repressió nihilista de la vida, el no a la vida, s’ha de capgirar en la transvaloració de tots els valors.
- Per a **FREUD** la consciència és quelcom secundari, la dimensió profunda en l’home és l’inconscient, mogut pel desig, per les pulsions sexuals profundes que la raó desconeix.

CARÀCTERS COMPARTITS ENTRE MARX, NIETZSCHE I FREUD.

És fonamental entendre que després de Marx, Nietzsche i Freud, pensar és dubtar. Pensar significa qüestionar l'existent i la seva pròpia coherència. Això vol dir que en última instància, la realitat no és quelcom "donat", sinó que ha de ser "interpretat". D'aquesta manera:

- Els signes a interpretar han de ser provats com a símptomes o desviacions de la cultura.
- Els signes s'han d'interpretar posant-ne el significat sota sospita.
- La falsificació del significat afecta tota l'estructura significant.
- La falsificació del significat afecta també el comportament individual.
- Les causes de la patologia de la cultura estan en un conflicte de forces antagòniques.
- La terapèutica sobre la patologia de la cultura consisteix, essencialment, a fer conscient l'inconscient o amagat.

DARWIN EN LA FILOSOFIA DE LA SOSPITA.

Els filòsofs de la sospita fan aparèixer el conflicte en la filosofia. Però, a més, intenten fer una "història natural" segons el mètode que havia iniciat Darwin. L'evolucionisme, en trencar la centralitat i l'especificitat humana, feu possible relativitzar i repensar les relacions humanes.

Hi ha cinc elements que permeten situar Darwin com a precursor i model de la filosofia de la sospita:

- Per una banda, tots l'han llegit, l'admiren –i explícitament volen seguir– el seu replantejament de la natura humana. Allò que Darwin ha estat per a les ciències naturals, els filòsofs de la sospita ho volen ser en l'àmbit de l'antropologia i de l'ètica.
- Per altra banda consideren Darwin com l'exemple del que ha de fer la filosofia: ser capaç d'extreure ordre (una llei) del caos (les observacions múltiples). La teoria de l'evolució els sembla una síntesi de complexitat (perquè és capaç d'abastar una munió d'àmbits distints) i de simplicitat (perquè ha trobat una llei "empírica", objectiva, clara i universalment vàlida).
- A més, Darwin ha fet, en la pràctica, la crítica més corrosiva de tota "metafísica de les idees". Després de Darwin, la cultura deixa d'estar en un escambell per sobre dels humans; ben al contrari, és "útil" perquè serveix a la supervivència. Mostrant la continuïtat entre natura i cultura, (com a eines de selecció natural i de lluita per la vida) ha trencat amb el platonisme intrínsec del culturalisme romàntic.
- Encara cal recordar també que Darwin ha trencat amb la imatge renaixentista i post-clàssicista de l'"home com a mesura de totes les coses"

per presentar un individu que viu sotmès a la necessitat i que, lluny de ser "rei de la creació", està depèn constantment d'un equilibri inestable (ecològic, de recursos...) que només en part depèn de la voluntat humana. Tots els filòsofs de la sospita consideren que l'home viu perpètuament amenaçat (en Marx, per la misèria de l'economia i/o l'economia de la misèria. Segons Nietzsche pel pes de les Idees i, finalment, per Freud l'home sempre viu sotjat per la neurosi).

Però Darwin, a més, ofereix un "sistema" és a dir, supera tota presentació parcial de la natura humana per tal de situar els humans en un conjunt explicatiu que pretén tenir validesa universal. Allò que fins a Darwin havia estat una intuïció, ara es torna un nou ordre del món, inestable, mòbil i provisional. Tota la sospita arrela en un nou ordre profundament "biologista" i –per extensió– antintel·lectualista del món.

PER QUÈ S'HAN TORNAT INVIABLES LES PROPOSTES DE LA FILOSOFIA DE LA SOSPITA?

Avui som més fàcilment conscients de les errades de Marx, Nietzsche i Freud que no pas dels seus encerts, que sovint tenen un regust d'època. El pes històric de la caiguda del mur de Berlín (1989) té el risc de fer-nos oblidar que van contribuir decisivament a desmuntar un munt de tabús i d'hipocresies socials (especialment al voltant del sexe, de la religió i de la situació dels oprimits del món).

Certament, en la perspectiva d'avui és més fàcil copsar les seves insuficiències. Els filòsofs de la sospita es defineixen per la seva negativitat, però avui és evident que el nou món tecnològic que s'enceta amb Internet no té gairebé cap de les característiques de les societats del segle XIX. Ni la religió té el paper que havia denunciat Nietzsche (com a mínim a Occident), ni el capitalisme funciona com havia predit Marx (mal que pesi als creients en la famosa "antiglobalització") i, per postres, els descobriments neurobiològics han deixat fora d'ús les teories de Freud sobre l'inconscient. Només una lectura del darwinisme (la sociobiologia de Wilson) sembla suportar amb més o menys força el pes de les crítiques.

Molt per sobre, es poden presentar, al menys, mitja dotzena d'elements que amb el pas del segle XX al segle XXI han fet inviables les propostes de la filosofia de la sospita en el termes que la van pensar els seus autors:

1. En primer lloc, és obvi que la societat d'avui és la que prové de l'Estat del Benestar (de matriu utilitarista i més propera a Mill que a Marx). En aquesta societat la classe proletària està quasi en extinció, per l'acció combinada de la tecnologia i de l'extensió del coneixement. Per tant, les estratègies socials i polítiques han de ser per força diferents. Que hi hagi oprimits no significa necessàriament que els mecanismes de l'opressió siguin els que va descriure Marx.
2. En segon lloc, la descripció de les societats en termes de la sospita seria, com a molt, adient per a explicar el funcionament de la cultura occidental però això, a l'època de les Societats de la Informació, no explica els problemes de la cultura mundial, sorgida de la imatge i abocada a la telemàtica. En les societats actuals, el consum s'ha ampliat a extrems que Marx o Nietzsche no podien preveure i usa tècniques de màrqueting.

3. En tercer lloc, els mateixos progressos de la ciència (econometria en el cas del marxisme, filologia clàssica per a Nietzsche, neurociències per a Freud) deixen els clàssics de la sospita en un lloc, prou honorable, de precursors, però poc aplicables avui. Creure que existeix una "explicació última" o "definitiva de les coses" és força incompatible amb el que sabem avui sobre el funcionament mateix de la ciència.
4. En quart lloc, cal considerar el fracàs de les lectures dominants dels clàssics, que han conduït a llocs inviables (totalitarismes). El fet que altres lectures renovadores siguin possibles no invalida la fallida. De la mateixa manera que les religions han d'explicar per què hi va haver Inquisició, els mestres de la sospita han d'explicar per què van derivar en Gulag o Lager. I en tot cas, comparar les religions amb la "creença" en la sospita significa que s'ha abandonat el camp de la raó per entrar en el de la fe. Molt respectable, certament, però, divers al de la filosofia.
5. En cinquè lloc la sospita era una hipòtesi monista, segons la qual "tot es redueix (en última instància...) a..." (economia, platonisme o inconscient – segons els casos). Però les ciències socials contemporànies han abandonat les explicacions monistes i s'han tornat pluralistes i partidàries d'explicar els fenòmens en termes de complexitat. El reduccionisme monista és avui impracticable per simplificador.
6. En sisè lloc la sospita ha derivat avui en escolàstica (amb màfies universitàries incloses) i, com totes les escolàstiques ha derivat en pugnes nominalistes incomprensibles. Allò que en un moment va ser trencador, avui ha estat plenament integrat al sistema i forma part de la seva reconstrucció.

Podria semblar, doncs, que a partir d'aquestes crítiques estudiar la filosofia de la sospita és una, pura i dura, pèrdua de temps. I tanmateix no és això el que em sembla més adient. Em sembla que cal estudiar la filosofia de la sospita com qui estudia, per exemple, l'empirisme o Spinoza, sabent que es tracta de "clàssics" inaplicables al peu de la lletra però suggerents en la mesura que obren vies per superar les repressions i les insuficiències d'un present miserós. D'altra banda, és obvi que Marx, Nietzsche i Freud han contribuït com ningú al canvi de la vida quotidiana al nostre temps. Sense ells, la modernitat tardana seria simplement incomprensible, especialment pel que fa als drets dels treballadors, a l'individualisme i a la llibertat sexual.

Estudiar la sospita ajuda a qüestionar, però no "resol" gran cosa perquè el món senzillament ha anat (i hauria d'anar) força més pel camí democràtic de Hume, de Bentham i de John Stuart Mill que no pel camí amb perill de deriva totalitària que marquen Marx, Nietzsche o Freud. Però –amb tot– aquests tres autors ens donen una pista (o en vocabulari de l'oblidat Luckács: "un mètode") que connecta amb una exigència de les societats de la informació. Posant al centre de la seva reflexió la idea de moviment i negant la causalitat eterna, els clàssics de la sospita ajudaren a desenvolupar l'escepticisme com a mètode. La idea –d'origen profètic– segons la qual el sentit s'ha trencat i cal, per contra, des-confiar o, millor, des-enganyar-se, té més valor (al menys en la meua lectura) que no pas les respostes que van proposar i que el temps ha oscat sense pietat. En paraules de Popper: "Les mentides defensades amb un exèrcit de poder brutal i amb la violència" no van poder triomfar; però és interessant –i intrigant– preguntar-se com s'ha produït la simpatia pel totalitarisme i

per què les "terribles simplificacions" provoquen (encara) una –més terrible encara– fascinació intel·lectual.

Apunts per a un Cours telemàtic, 2001-2002

